

D. BERENCSI MARGIT

IMPRESSZIONISTA ÉS EXPRESSZIONISTA VONÁSOK SZABÓ LŐRINC
FÖLD, ERDŐ, ISTEN CÍMŰ KÖTETÉBEN

Az 1922-ben megjelenő "Föld, erdő, isten", a költő első kötete, gazdag életművének nyitánya. Még nem mutatja a szerző kiforrott, nagy egyéniségét, de már megsejteti velünk a későbbi virtuózt, egy újfajta költői nyelv alakítóját. A Nyugat -- sokszor -- halk, fojtott, csiszolt lírája mellett Szabó Lőrinc keményebb hangú, harsogóbb színű, nyersebb szókincsű s heterogén témájú versekkel jelentkezett.

" A Föld, erdő, isten mindenekelőtt természetlira. Főként a kötet első része elevenít meg bukolikus világot. Szépségkultusz ez is, igen különbözik azonban a századelő eszményétől, mely a szépet a művészetben és a lélek hangulataiban találta meg. A fiatal Szabó Lőrinc a vegetatív létben, az érzékelt világban találkozik a szépség örömeivel..." (RÁBA GYÖRGY: Szabó Lőrinc. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 15--16.)

A kötet ihletője elsősorban az az elvágyódás, amely a szerző első válságainak megélése nyomán keletkezett. A versekben már kibontakozik előttünk a Szabó Lőrinc-i életmű néhány jellegzetes vonása: az ösztönélet utáni vágyakozás, az erotizmus, az elégedetlenség, a napi robottól, a várostól való menekülés, a harmóniakeresés, és felfedezhetjük bennük az elmentétek költőjét, nemcsak a tematikában, de a szemléletben, formai megoldásokban is. Ennek bizonyítéka pl. az is, hogy az antikizáló -- sokszor eszményítő -- hangulatú, stilizált világképen mindig áttör a költő egészséges életfelfogása, materiális közvetlensége: "A természet és a külső valóság itt is kétarcúvá válik, az idilli és a nyomasztó tárgyak, jelenségek megnevezésével. A bukolikus díszlet gazdagsága tárul eléink az örök természet tárgyainak leírásában. A díszletek a költő törekvésében egyénített tájképpé, szinte megidézhető jelenetekké állnak össze legsikeresebb verseiben." (KABDEDŐ LORÁNT: Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918--

1928. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1970. 123.).

Szabó Lőrinc realista ábrázolásra való törekvése azonban nem mentes a panteista életörömtől, a zaklatott, expresszionista, rapszodikus hangoktól, s a természetbe olvadás impresszionista érzésétől és ábrázolásától. Szabó Lőrinc nem impresszionista költő (expresszionistává pedig később válik egy rövid időre), első kötete sem az, de életművében, elsősorban a Föld, erdő, isten, a Tücsökgene és a Huszonhatodik év egyes darabjaiban kimutatható néhány impresszionista és expresszionista sajátosság. Ezek a vonások egyrészt gazdag magyar és világirodalmi ismereteinek ösztönzésére, az előtte járó nemzedékek formaalakításának eredményeire vezethetők vissza, másrészt pedig a költő lelki alkatából is adódnak. Igaz, hajlamai sokkal közelebb állnak az expresszionizmushoz, de őriznek néhány impresszionista vonást is.

Szabó Lőrinc személyes ismerősei, barátai, a róla szóló tanulmányok, monográfiák szerzői gyakran emlegetik kielégíthetetlen kíváncsiságából fakadó, szenvedélyes érzékelési vágyát, környezete iránti érdeklődő, túlérzékeny természetét. Rá leginkább vonatkozik T. LOVAS RÓZSÁNAK a következő megállapítása: "Az impresszionista lelki alkat szenvedélyesen hajszolja az érzékelés szenzációit, s gyakran nagy élménnyé fokozza a legapróbb, legszenbetűnőbb benyomást is, mely őt érzékén át hull a lelkébe." (A magyar impresszionista költészet stílusformái. Bp. 1944. 4.)

A "Föld, erdő, isten" írója az egész világot bekapcsolja vérkeringésébe, idegrendszerébe. Nagy életszomjúsága az érzékelés élményének hajszolására készíti. Nyugtalan szelleme, lázadása és életöröme vezet el a valóság erotizált szemléletéig, a természet tökéletes birtokba vételéig. Nem a kisember szürke élete vonzza, hanem a kikapcsolódás lehetősége, az új kalandok, a titkos vágyak teljesülése. A városból, a társadalomból kiábrándult költő úgy menekül a természet idilli tájaira, az ott föllelt szépségek magasabb rendű értékeihez, hogy egygé válik velük: a föld s a fű íze ereimbe ivódott (I.); És a föld csírái / kikelték bennem: .../ meztelen tölgyek izma / feszül karomban, (XXXIII.); Csontjaimat záporok könnye mossa / fehér kövekké, húsból kövér / hangyák zsi bongnak elő, hangom esti / tücsök dalában őrsi bánatom (XXXVII); oly mély gyönyörre / sűrűsödik az élet, hogy ilyenkor / hajam az erdő ruganyos hajával / összefolyik, karom ölelve nő a / kék láthatárba, mellem eke

vérzi, / hangom a szél dala és az örök Nap / az én szememből nevet a földre. (II.)

A fenti idézetek jól mutatják azokat az expresszionista és impresszionista hangulatokat egyesítő megszemélyesítéseket, amelyeknek nemcsak magas számbeli arányára figyelhetünk fel, hanem különleges funkciójára is. Nekik köszönhető, hogy a természet a kötetben nem mindig díszlet, nem merev dekoráció csupán. Hiszen a környezet igen sokszor aktív szerepet vállal a költővel való kapcsolatban. Az antropomorfizáció által felnagyított jelenségekben elsősorban a mozgás, a változás erősödik fel. De a dinamikus, művészileg ábrázolt világba beleérezzük Szabó Lőrinc szenvedélyes érzékelésének legfinomabb velejáróit, s megismérjük az érzékelésén átszűrt természet- és társadalomszemléletét. A versbeli környezet úgy él, cselekszik, érez, ahogyan a költő. A felületek mögött az ő erősen felfokozott, izgatott lelkiállapota rejtőzik. A megelevenítés, a túlméretezett élet rajza itt tehát több, mint illuziótermő hangulatforrás: az ábrázolt természeti jelenségekben az író belső világára, lelki tájaira ismerünk.

Az antropomorfizált környezet ábrázolása sokszor látomásszerű, különösen azokban a versekben, amelyeknek egy részén vagy egészén végigvonul a megszemélyesítés. Az impresszionista hangulati emlékek felidézését csendes, hangtalan, álomszerű jelenet teszi lehetővé: a hegy is / elfüggönyözte kék arcát és a nádas / eldajkálta a síró szeleket. / Jött a sötétség...Reszkető keze / megtapogatta a kunyhóm falát, / nagy árnyakat bontott ki és bemászott / udvaromra a kerítésen át. / Ott megpihent; aztán anyagtalan / testével óvatosan eltakarta / az ablakokat, a kereszleket, / s hogy megmérgezze csillogó vizét, / vén kutunkba is leereszkedett... / Már félni kezdtem; de a hegytetőkön / előgurult a Hold... S ím: a halott- / fehér fényben fekete bivalyok / ballagtak át a szétfolyó mezőkön. (IV.)

A "Föld, erdő, isten" világa sokszor megtelik szubjektív hangulattal, egymásba kuszálódott, érzéki érzetekkel. Észrevehetően megszapornak a kötetben a szinesztétikus képek, amelyeket igen gyakran -- a mindent átlelkesítő -- megszemélyesítésekkel kombinál a költő. Ezek arról is tanúskodnak, hogy Szabó Lőrinc teljes föloldódással érzékeli a természetet, ám expresszionisztikusan rögzíti a pillanatnyi élményeket, benyomásokat. Különösen gyakoriak a látási, hallási és a tapintási élményt közvetítő szinesztéziák. Illuziót keltő érzettompítást azonban ritkán talál-

lunk bennük. Az érzéki hatás erős, éles, határozott. Legszembetűnőbb a színesztéziáknak a költő mohó vágyára, érzékelésének intenzitására utaló funkciója: Örömmel szívtam föl ajkad illatát (VIII.); szemeid éles vil-
lanya lelkemig fénylik (XII); távoli dombok / olvatag / éneke én vagyok:
/ ... visszhang vagyok én: magam / visszhangja, rugalmas / színek kaca-
gása (XII.); Ő édesítette agyamat hajnali rétek szagával: (I). zenében
úszik minden, mit a szem lát, / hogy e forró és nedves ragyogásban / le-
vedlik rólunk az ember magánya (II.); a kilátóról kék, zöld, piros és
arany foltokat ittak fel / szomjas szemünk: (XI.)

Az álszínesztéziák is szervesen beépülnek a kötet egészébe. Bonyo-
lult lelkiállapotok, többnyire diszsonáns érzések érzékletes kifejezői.
Csak elvétve idézik az idillt, a harmóniát. Igen gyakran a befelé forduló
költő magányát, vergődését, reménytelenségét érzékeltetik. Intellektuális
funkcióban ritkán találkozunk velük, itt sokkal inkább emocionális jelle-
gük dominál: a dac és a vád / fekete céltalansága után / a megértés nap-
fénye homlokom. (XIII.); örök szomorúság borzong benned (XVII.); a vissz-
hang...nem akarta napfényes örömmel visszamondani neved, (XIX); A sápadt
csüggedés / fegyencei vagyunk. (XXX.); nehéz harag hömpölyög nap-szemé-
ben. (XVI.); Engem gúnyol e szikrázó derű (XXIII.).

Az impresszionizmus és az expresszionizmus közös hatását mutatják a
kötet színnevei. Ezek részben megegyeznek a jól ismert impresszionista
színsorral. A költő közülük leggyakrabban a következőket használta: a-
rany, fekete, kék, vörös, fehér, zöld. A többi szín -- előfordulásuk cse-
kély száma miatt -- elhanyagolható: pl. a barna és a szürke. A látás örö-
me, a hangulatiság uralja a színkezelést. A színnevek csaknem kizáró-
lagos minőségjelzői funkciója is dekoratív hatásukat erősíti. De Szabó Lő-
rinc éles, határozott kontúrokkal dolgozik. Elmosódott, hálvány színekkel
alig, még árnyalatokkal is ritkán. A két leggyakoribb szín, az arany és
a fekete, a kötet centrális szerepű fogalmait szimbolizálja. Tágabb érte-
lemben egymás antonimáinak is felfoghatók. Az arany az elérhetetlen
messzeség, a fefokozott vágyak, az öröm, a szépség, a testi gyönyör érzé-
keltetésére szolgál, a fekete viszont a valóság, a félelmetes természeti
és társadalmi erők, a nyers ösztönök jeképeként szerepel. Elvontan bár,
mégis az utóbbi színben tömörült a költőben felhalmozódott feszültség,
szorongás és elégedetlenség. A kitörni készülő indulat több helyen is az

expresszionista Kalibán nyitányát jelzi: Légy hű isteneidhez, s rád mosolyog arany / szemével --...Uránia! (XXXVI.); Arany szigetéről tért vissza a kedvesem, / ...hajában hűt arany csillagot hozott nekem. (VII.); testvéri csókod égő / arany kardokat mártott ereimbe. (VIII.); darózsak arany pontjai / szikráznak virágról virágra. (XXVII.); ...csak dolgozzanak / a fekete fejszék: a porba hullt / tagokból vér nem dől, (XXX.); köröskörül tanácstalanul nyargaltak a fekete folyamok / és félelmükben megrepedtek a tavak tükrei (XXXI.); Iorzonborz fekete állat, iszonyú karrokkal, iszonyú fekete medvekarokkal, / fetrengtem a jajgaló fűvön. (XXXIV.)

A kötet egésze és nagyon sok verse nemcsak tartalmilag, de színkezelésében és nyelvi megoldásaiban is kontraszt hatásra épült. Ehhez elsősorban a színeket felidéző (de nem megnevező) szavakat használja fel a költő. Különösen sokszor szerepelnek a világos tónusokra, az éles vagy vakító fényjelenségekre utaló kifejezések: fény, fénylik, ragyog, szikrázik, ég, lobog, csillog stb. Feltűnően gyakran alkalmazza a felsorolt igék melléknévi igeneves származékait is. Ezeket bátran tekinthetjük kulcsszavaknak. Az erős fényeffektusokat többnyire változatos hangjelenségek kísérik. Együttes hatásuk a világossági fokozatok erősítésére szolgál. Egyszerre felhőkig harsant a lúz (XXXI); zengett a nap és gyémántokat szikrázott a sercegő homok (XI); Oh, csak az én hitem dobog a fényben, lobog a szélben (XII.); arany szigetek a szikrázó csillagok. (VII.); lobogó hajad új napként körülzuhogott (XV.);

A nappal ragyogó fényeit nem ritkán a közeledő éjszaka sötétedő színeivel ellenpontozza a költő, s a hangok zengését, az érzelmek tombolását is felváltja az elhalkulás. A színek halványabbak, megsűrtebbek. Csendes, szelíd, már majdnem álomszerű a hangulat: A délután bizlató zöldje elsápadt, / a friss vadrózsa összecusukta bimbóit, / az ibolyák szemében árva könny égett: / kedvem veled szállt, s tehetetlen, új bánat húzza elgyengült szívem. / ... Majd / az éj hullatni kezdte harmatát; súlyos / csillagok ültek pillámra. A hajlongó / fák közt éjfélig megmaradt a csönd, és sírt (XIX.)

A hangulatteremtésben nagy szerepet játszanak a fény- és hanghatásokat erősítő alliterációk. Számuk a kötetben igen magas. Közülük azonban majdnem teljesen hiányoznak az impresszionista jellegű, a finom, halk,

tompított akusztikai élményre utalók. Többségük hangzása erőtl, keménységet sugall, illetve élesebbé, hatásosabbá teszi a versbeli képeket, a versbeli kontrasztot: Talán a tegnapi villámok fénye fűrösztött: ... Szememben: szememben: ragyog a reggel. (XII.); a fény szapora csákányai csattogtak a négyszögletes gránitkockákon. (XI.); ...nyargaltak a fekete folyamatok és félelmükben megrepedtek a tavak tükrei. (XXXI.); a halott / fehér fényben fekete bivalyok / ballagtak át a szétfolyó mezőkön (IV.); Halott erdők / mélyébe tűnt az eddig oly vidám visszhang (XIX); Gyöngük vagyunk és sorsunk hasztalan / próbálja törni komor kapcsait (XXIX); fáradhatatlan felhők görgetik / az égen lomha lavináikat... (XXVIII.).

A kötetben jelentős szerephez jutottak a névszók. Előfordulásuk aránya is figyelemre méltó. Számukat a költő az igékkel szemben négyszeresre emelte, de egy-egy erősebb impresszionista hatást mutató versben ötszörösre, sőt hatszorosra, pl. a XII., XV., XXIV. darabban. A névszóközpontúság azonban a főnevek gyakorisága mellett az igenevek elszaporodását is jelenti. Különösen kedvező helyzetben vannak a folyamatos melléknévi igenevek. Minőségjelzői szerepükben díszítő elemként funkcionálnak, ám igei jellegük, illetve jelentésük a változatos hangulati tartalmak erősítésére, a lelki élet hullámzásának bemutatására, gazdag árnyalására szolgál. Különösen jelentősek a vizuális, főként pedig az akusztikai élmény felnagyítását elősegítő feltűnő szókapcsolások, jelzős szerkezetek, amelyeket a költő nemegyszer hangutánzással és hanghalmazással is nyomósít: a Nap fullasztó gyönyöre, levegővé porló percek, az idő örlő fogai, a nappal ezer ugráló színe; szétfolyó mezők, az ég fénylő kapui, a nyár lobogó aranyligelein rámsütő nagy szemeid, a szemetekben égő megvetés; zengő ormokon, sercegő fény, messzire döngő szelek, síró szelek, lombzörgető, fáradt lépéseit stb.

Impresszionista hatást fedezhetünk fel a kötet sok versének szövegszerkesztésében. A költő apró -- sokszor egymástól elütő -- részletekből állítja össze a valóságot. Az azonos értékű, logikailag önállósult szó szerkezeteket, tagmondatokat az előbeszéd természetességével fűzi egybe. Halmazó, felsoroló eljárására az oldottság, a laza, könnyed szerkesztés jellemző. Az s-sel, és-sel kapcsolt, külön is értelmes egységet képező tagmondatok a leggyakoribbak, s a felsorolásba csak ritkán vegyül alárendelő mellékmondat. A kötőszóhasználat is ezt a megállapítást igazolja. A

kötetben 127 s, 116 és, 51 is és 32 egyéb mellérendelő kötőszó mellett csak 32 hogy, 16 mint, 14 ha, 11 mert és 19 egyéb alárendelő kötőszót használ a költő.

A mellérendelő és alárendelő kötőszók aránya -- 326:102 -- örmagáért beszél. ...lelke már tegnap látta a / nádborította Nilus / partját s az idegen /csillagokat, vagy tán Itália / koszorús oltárait / csodálta, s az idai lankán / heverésző szőke leányok / ibolyaszemét / s hallotta a szépszarvú tehenek / sötét kolompjait. (XVIII.)

A költő a kisebb szövegegységeket előszeretettel fosztja meg a kötőszóktól. A tovahullámzó mondatrészleteket, tagmondatokat vesszővel, pontosvesszővel, kettősponttal, három ponttal tagolja, ezáltal még inkább lehetővé válik a névszók kiemelése a többtagú, négy-öt elemből álló mondatfűzésből. Ez a grammatikai megoldás a montázstechnikát is erősíti. A költő az egész látássíkot átfogó kép bemutatása után a részleteket emeli ki, s rögzíti. A pillanat látványa azonban lélektani helyzetből származó érzelmeket, hangulatokat közvetít. Nem a képek fontosak tehát, hanem a mozaikokra tördelt s mégis egységes impressziók. A falu felől fuszlányokra tépi / a barna szél az estharang imáját, / hullonganak a vadgesztenye késő / bóbítái, az ernyős bodza szinte / füstöl a szagtól és a kora hárs / vele versenyt itatja sűrű mézzel / a nyári este fülledt melegét. / No, menjünk mi is, cimborá, kövessük / a csordajárást... Épp ott mennek a / jámbor tehenek meg a vén bika -- / Nézd csak: időnkint hogy megrázza ringó, / nehéz szarvát és nagy, sötét heréit. (III.)

A kötetben a felsoroltakon kívül elszórtan jelentkezik még néhány impresszionista, főleg expresszionista vonás. Az alkalmanként előforduló jelenségek összegyűjtését azonban nem tartottam célszerűnek, hiszen messze menő következtetésekhez nem adnak alapot. Szándókom az volt, hogy az egész kötetre jellemző, a figyelemre méltó impresszionista és expresszionista hatásokat, nyelvi sajátosságokat tárjam fel. Mivel Szabó Lőrinc nyelvkezelésében a későbbi korszakaiban is kitapinthatók az expresszionista vonások és az impresszionista nyomok, szükségesnek tartottam, hogy felfigyeljünk e két jelentős stílusirányzat előéletére, illetve tovább élésére a költő első kötetében is. Így közelebb kerülhetünk Szabó Lőrinc gazdag, nyelviileg is sok forrásból táplálkozó élelművéhez.

Abstract: (Impressionist and expressionist features in Lőrinc Szabó's collection of poems entitled 'Föld, erdő, isten' Earth, forest, god)

The author with full knowledge of the special literature comes to the conclusion in her study that Lőrinc Szabó has created a kind of new poetical language.

She indicates how the two, practically contrasted stylistical characteristics of impressionism and expressionism are interwoven in his poems. She describes the motives of this change of style and the most important features of style, too.